

Балташева Зухра Аденбаевна
и.ф.н., доцент
Қорақалпоқ давлат университети

Аденбаева Эльвира Мухаддияровна
талаба
Қорақалпоқ давлат университети

ИҚТИСОДИЁТ ФАЛСАФАСИ ТАРИХИДА: РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ ТАРАКИЁТИ

Тарих фалсафаси тарихий билимларнинг имконияти, моҳияти ва чегаралари ва хусусан тарихшунослик ҳақидаги саволларни ўз ичига олади.

“Тарих фалсафаси” атамасининг ўзи француз дунёқараш масалаларини ривожлантириш билан шуғулланадиган мутафаккир Волтерга тегишли бўлсада, замонавий маънода тарих фалсафаси предмета билан бевосита боғлиқ бўлган тарихий тараққиётнинг умумий қонуниятлари мавжудлиги масаласини немис мутафаккир Иоганн Готфрид Гердер “Инсоният тарихи фалсафаси ғоялари” асарида илгари сурган.

Замонавий даврда тарих фалсафаси кўплаб тарихчилар ва файласуфларнинг диққат марказига айланган. Немис мутафаккири Иоганн Готфрид Гердер ўз асарида ёзганидек, у инсоният пайдо бўлган пайтдан бошлаб бутуй тарихини тасвирлайдиган фанга қизиқган. Гердер учуй бундай фан тарих фалсафаси бўлиб, у тарих фалсафасининг махсус фан сифатида шаклланишида муҳим рол ўйнаган фалсафий ва тарихий асар яратган.

Шунингдек, “Тарих фалсафаси” фалсафанинг объектив қонуниятлари ва тарихий жараёнинг маънавий-ахлоқий мазмуни, инсониятнинг тарихий муҳим кучларини амалга ошириш йўллари, умуминсоний бирлашмага эришиш имкониятлари ҳақидаги саволларга жавоб беришга мўлжалланган қисми.

Жамият бу мураккаб тузилган яхлит нарса. Уни шартли равишда тўртта катта соҳага бўлиш мумкин: иқтисодий, ижтимоий, сиёсий ва маънавий. Ушбу соҳаларнинг ҳар бири доимий таъсир ўтказадиган турли хил элементларнинг бутуй тизими.

Иқтисодий соҳа бу ишлаб чиқариш, истеъмол, айирбошлаш ва тақсимлашнинг бирлиги. Барча ишлаб чиқаришлар бир вақтнинг ўзида истеъмол қилинади. АММО барча истеъмол бир вақтнинг ўзида ишлаб чиқаришдир. Уз навбатида, ишлаб чиқариш ва истеъмол айирбошлаш ва тарқатишсиз мавжуд бўлмайди. Иқтисодий соҳанинг ушбу тўрт элементини кичик элементларга бўлиш мумкин. Демак, иқтисодий соҳанинг ўзи мураккаб ва кўп қиррали.

Ижтимоий соҳа одамларнинг этник жамоалари (қабила, миллатлар, халқлар, синфлари, этник гуруҳлари ва бошқалар) билан ифодаланади. Синфлар куллар ва куллар эгалари, деҳқонлар ва мулкдорлар, ишчилар ва капиталистлар ва бошқаларга бўлинади.

Сиёсий соҳа куч тузилмаларини (давлат, сиёсий партиялар, сиёсий институтлар ва бошқаларни) қамраб олади. Давлат, умуман сиёсий тизимлар сингари, жуда фаркланади.

Маънавий соҳа ҳам ниҳоятда мураккаб тузилишга эга. Унга одамларнинг фалсафий, диний, бадий, ҳуқуқий, сиёсий, ахлоқий ва бошқа қарашлари, шунингдек уларнинг кайфияти, ҳиссиётлари, атрофдаги дунё ҳақидаги ғоялар, урф-одатлар ва бошқалар киради. Бу элементларнинг барчаси ўзаро боғлиқликда.

Ижтимоий ҳаётнинг тўртта катта соҳалари бир-бири билан механик равишда эмас, балки диалектик жиҳатдан бир-бирини, шарт-шароитини келтиради ва бир-бирисиз мавжуд бўлмайди. Иқтисодий соҳа одамларсиз, синфий, гуруҳий ва бошқа муносабатлар ташувчисиз мавжудми? Одамлар ижтимоий онг шакллари ташувчиси эмасми? Жамият одамлар ўзаро таъсирининг маҳсули

эмасми? Шубҳасиз, бу саволларнинг барчасига ижобий жавоб бериш керак бўлади.

Таркибий яхлитликда турли соҳалар турли хил функцияларни бажаради, улар тарих субъектлари, яъни одамлар учун аҳамияти жиҳатидан фарқ қилади. Жамият ижтимоий материя сифатида ишлаши учун, аввало, дарҳол ҳаётни ишлаб чиқариш ва кўпайтириш зарур. Бошқача қилиб айтганда, сиз доимо ва доимий равишда моддий қадриятларни ишлаб чиқаришимиз, уй-жойлар, фабрикалар қуришимиз, озиқ-овқат, кийим-кечак ва ҳоказоларни ишлаб чиқаришимиз керак. Бу жамиятнинг тарихий ривожланишининг табиий жараёни. Бошқача қилиб айтганда, иқтисодий омил, охир-оқибат, ҳар доим тарихий жараёни белгиловчи, ҳаракатлантирувчи куч вазифасини бажаради.

Бир қатор ўзбек тадқиқотчиларининг асарларида муҳим ўринни бозор иқтисодиёти фалсафасининг шаклланиши эгаллайди, Президент Ш.М.Мирзиёев томонидан илгари сурилган Ўзбекистон Республикасини стратегик ривожланиш йўналишлари, хусусан, ижтимоий ҳаётнинг иқтисодий соҳаси янгиланди, бу илмий изланишларда ўз аксини топди ва фалсафанинг истиқболли йўналишларидан бири бу иқтисодий фалсафа деб келтирилган.

Бугунги кун иқтисодиёти ривожланишида эса рақамли иқтисодиётнинг ривожланиш босқич олиб борилмоқда. Унинг асосий ролини тан олишга асосланган жамият (реал дунё моделлари), улар ишлаб чиқариш, тақсимлаш, алмаштириш ва истеъмол қилишнинг асосий объектларига айланди. Рақамли иқтисодиётнинг ҳукумат, жамиятга ўзаро таъсири, шахс, иқтисодиётнинг тизимли тармоқлари микёсининг нисбати бериб ўтилаётган бўлсалар, рақамли иқтисодиётни ривожлантиришнинг асосий хавф ва таҳдидлари ҳам аниқланмоқда. Бу нафақат раҳбарият томонидан қабул қилинган қарорлар билан боғлиқ рақамли иқтисодиётни ривожлантириш бўйича мамлакатлар жамиятнинг ривожланиши ҳисобланади. Турли хилдаги рақамли технологиялар бугунги кунда иқтисодиётга том маънода ўзининг ҳудудий, предмета, даражаси ва бошқа ўлчовлари орқали кириб бормоқда. Рақамли технологиялар кўлами ва таъсири тобора ортиб бормоқда. Шу билан бирга, рақамли иқтисодиёт феномени иқтисодий назария, ижтимоий психология ва истиқболлар нуқтаи назаридан этарлича тушунилмаган.

Демак, рақамли иқтисодиётнинг умумий қабул қилинган таърифи йўқ. Рақамли иқтисодиёт атамасини иқтисодий ривожланиш босқичининг ўзига хос хусусияти сифатида ишлатиш масаласи ҳам ҳали бирма-бир ҳал қилинмаган. Рақамли иқтисодиёт кўламини кенгайтиришнинг ижобий оқибатлари ва хатарлари тўғрисида тизимли тавсиф мавжуд эмас.

Биз XX I асрга қадам қуйганимизда «XX I аср-ахборот асри» ва жамиятнинг ахборотлаштириш деб келтириб ўтган эдик. Бугунги кунда рақамли иқтисодиёт ҳақида гапирар эканмиз Рақамли аср XX I асрга тўғри келмоқда. Рақамли иқтисодиёт, рақамли пуллар, рақамли жинойatchилик, рақамли маданият, рақамли гигиена, рақамли ўлим ва ҳатто рақамли ўлмаслик пайдо бўлди. Рақамлаштириш жамият ривожланишининг табиий босқичига ўтмоқда.

Рақамли иқтисодиёт” концепциям XX асрнинг сўнгги ўн йиллигида пайдо бўлган. Америкалик олим Николас Негропonte 1995 йилда “Электрон иқтисодиёт” концепциясини ишлаб чиқган. Рақамли иқтисодиёти ривожланган мамлакатлар Европа мамлакатлари (Буюк Британия, Германия ва бошқалар), Хитой бўлсалар, Россияда давлат даражасида рақамли иқтисодиёт ҳақида фақат 2016 йилдан гапириш бошланган ва рақамли иқтисодиётни ривожлантиришнинг стратегик йўналиши қабул қилинган.

G20 - “Катта йигирматалик” да энг йирик бўлган Буюк Британиянинг Интернет- иқтисодиёти 2012 йилда ЯИМ ҳажмига нисбатан тахминан 8,3% ни ташкил этган, 2016 йилда 12% Россиянинг рақамли иқтисодиёти АҚШ, Хитой, Европа ва Япониядан анча орқада қолмоқда. Агар 2018 йилда Россиянинг жаҳон ЯИМдаги улуши 1,8 фоизни ташкил этган бўлса, у ҳолда суперкомпьютерларнинг дунё бўйича унумдорлиги атиги 0,32 фоизни ташкил этган. Рақамли иқтисодиётнинг ўсиши бутун иқтисодиётга таъсир қилади.

Шунингдек, рақамли иқтисодиёт, тенгсизликни ва ижтимоий бўлинишни рағбатлантирувчи “номоддий капитализм” сифатига ҳам эга экан. 2017 йилда Хаскель ва Уэстлейк томонидан нашр этилган “Капитализмсиз капитализм” китоби сиёсатчиларнинг анъанавий иқтисодиётни номоддий

активларга асосланган янги иқтисодиётга ўтишига мослаша олмасликлари тўғрисида хавотирларни уйғотган. Компаниялар 2000-йилларнинг ўрталаридан бошлаб машинасозлик, ускуналар ёки кўчмас мулкка қараганда маркалаш, дизайн ва технология каби “номоддий нарсаларга” кўпроқ сармоя киритганлиги билан характерлаган. Рақамли иқтисодиёт кўплаб қийинчиликлар билан боғлиқ ва кўплаб тортишувларга сабаб бўлади.

Бугунги кунда иқтисодий ўсиш, мамлакатнинг рақобатбардошлиги ва фуқаролар ҳаётининг яхшиланиши кўп жиҳатдан иқтисодиётни рақамлаштириш даражасига боғлиқ. Улар аста-секин “рақамли пул” га ўтмоқдалар, нақд пул банк картасидаги рақамларни алмаштирмоқда. Рақамли иқтисодиёт шуни талаб қилмоқда. Блокчейн технологияси, “биткойн”, “эфириум”, “грамм” крипто-валюталари пайдо бўлди. Бироқ, ҳаммаҳам (айниқса, қариялар) нақд пулдан воз кечишга тайёр эмас, чунки рақамли пуллар билан таъминланмаган. Рақамли иқтисодиёт бутун дунё бўйлаб ўз операцияларини бирлаштирадиган глобал қиймат занжирларининг кенгайишини тезлаштирмоқди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев илм-маърифат ва технологиялар ривожига алоҳида аҳамият қаратдилар ва 2020-йил «Илм-маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш» йили, деб эълон қилинди. Шунингдек, йил дастури қабул қилиниб амалда бир қатор ишлар олиб борилмоқда.

Шунингдек, бу борада рақамли иқтисодиёт ва электрон ҳукуматни ривожлантириш тўғрисидаги Президент фармони имзоланди. Рақамли иқтисодиётнинг Ўзбекистон ЯИМдаги улушини 2023 йилга келиб икки бараварга ошириш ва бу соҳадаги хизматлар ҳажмини уч бараварга ошириш, уларнинг экспортини 100 миллион доллар га этказиш, электрон ҳукумат хизматлари улушини эса 2022-йилга келиб 60 фоизгача ошириш режалаштирилган. Мамлакатимизнинг барча ҳудудларида рақамли билимларни тайёрлаш марказлари очилиши белгиланди ва очилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020-йил 17-мартдаги “Тошкентшаҳрида рақамли технологияларни кенг жорий этиш чора-тадбирлар тўғрисида”ги фармони ҳам рақамли иқтисодиётни ривожлантиришга қаратилган бўлиб, унда Тошкент шаҳрида таълим, соғлиқни сақлаш, транспорт, умумий овқатланиш, чакана ва улгуржи савдога илғор АКТни жорий этишни назарда тутувчи “Рақамли Тошкент” кенг қамровли дастури аниқланган. Бундан ташқари, бу “Хавфсиз шаҳар” лойиҳаси билан узвий боғлиқдир.

Ушбу лойиҳанинг биринчи босқичида 2019-2020 йилларда Тошкентда ягона технологик платформа яратилмоқда. 2023-йилга қадар “Хавфсиз шаҳар” лойиҳаси мамлакатнинг барча ҳудудларида амалга оширилади. Ил охирига қадар пойтахтда электрон тиббий ёзувлар, электрон шифохона тизимлари ва шошилинч тиббий ёрдамни жорий этиш, ижтимоий нафақалар ҳисобини юритиш учун ягона ижтимоий ҳимоя реестрини ишлаб чиқиш режалаштирилган.

Хулоса қиладиган бўлсак, ўзгаришлар юқорида айтиб ўтилган ижтимоий-иқтисодий макон топологияси “ҳокимият - жамият - индивидуал” тизимидаги муносабатларнинг сезиларли ўзгаришига олиб келади. Рақамли жамиятда демократия институтлари сезиларли даражада фарқ қиладди. Бу эса иқтисодий, ижтимоий ва тарихий ривожланиш, изланиш, таҳлил этиш, тадқиқотлар олиб боришни талаб этади.

АДАБИЁТЛАР:

1. Shermuxamedova, N. "Philosophy and methodology of science." Tashkent: Publishing House of the National University of Uzbekistan (2005): 21-27.
2. Namozova, Yulduz. "СОЦИАЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКИЙ ГЕНЕЗИС ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ФИЛОСОФИИ, СФОРМУЛИРОВАННОЙ В ТУРКЕСТАНЕ." Theoretical & Applied Science 10 (2019): 370-374.
3. Стёпин, В. С., Чумаков, А. Н., Малюкова, О. В., Матренина, Л. Ф., Дудник, С. И., Драч, Г. В., ... & Кудашов, В. И. (2017). О работе РФО размышляют. Вопросы философии, (11), 5-22.